

Nyelvújítási törekvések és módszerek a Márk evangélium új vogul fordításában

KERESZTES László

1. Bevezetés. Az 1990-es években sorra jelentek meg korábbi biblikus szövegek revideált kiadásai vagy egészen új fordítások a különböző finnugor nyelveken. Nem csak a magyar, finn és észt fordítások modernizálására került sor, hanem több kisebb finnugor nép nyelvén is készültek egészen új fordítások is.

Az Oroszországban (és közben a Szovjetunióban) élő kisebb finnugor népek írásbeliségének kialakulása és problémái jól ismertek. E népek az ismeretlenség homályából főleg a 18. századi expedíciók jóvoltából kerültek ki, amelyek során a tudós gyűjtők és kutatók szójegyzékeket készítettek az oroszországi népek nyelvéből, így a finnugor nyelvekből is. A 19. század elején központi kezdeményezésre megkezdődött a Biblia részleteinek, főként az Újszövetségnek a fordítása, a hitoktatásnak és a hit gyakorlatának céljaira pedig katekizmusok készültek. Ezek a fordítások jelentik e népeknél az irodalmi nyelvek kialakulásának kezdeteit.

A modern irodalmi nyelvek kimunkálásának általában az a célja, hogy a vallásgyakorlásokon túlmenően később használhatók legyenek a közigazgatás, a jog és a tudományok területén is. A bibliarészletek, majd a teljes Biblia lefordításától azonban igen hosszú út vezet egy modern nemzeti nyelv kialakulásáig. E rögös úton azonban minden népnek végig kellett és kell mennie ahhoz, hogy modern értelemben vett nemzetté váljon. A finnugor népek közül ezt az utat végigjárták már az önálló államisággal rendelkező észtek, finnek és magyarok is, és ma már tudjuk, milyen jelentős szerepet játszottak e finnugor népek irodalmi nyelvének kialakulásában a bibliafordítások.

2. A manysi írásbeliség. A manysik (vogulok) különösen nehéz helyzetbe kerültek, hiszen e nyelv és nép a finnugorok között mára már az egyik legveszélyeztetettebb nép és nyelv sorsára jutott.

2.1. Szórványemlékek. Az első írásos feljegyzések vogul személynevek voltak, amelyek elszórva találhatók orosz krónikákban. Az első szójegyzék 1736-ból való. A vogul nyelv iránti érdeklődés a 18. században kezdődik, amikor különböző nemzetiségű és nyelvű utazók (Messerschmidt, Strahlenberg, Fischer, Schlözer, Klaproth, Pallas) közöltek szójegyzékeket helyszíni gyűjtésük eredményeként. Ezeknek a forrásoknak a felhasználása igen nagy filológiai óvatossággal lehetséges, mégis igen becses nyelvemlékeknek számítanak.

2.2. Szövegek. Az első nyomtatott szövegek a 19. század közepén egyházi jellegűek voltak. Az első próbálkozások az irodalmi nyelv létrehozására a keleti (kondai) nyelvjárásra építettek. Tudomásunk szerint Reguly egy Satingin nevű kondai vogullal is dolgozott, az utolsó kondai fejedelem “tudományosan kimívelt fijával”. Tőle való talán a legrégebbi fennmaradt Pater noster-fordítás (vö. Hunfalvy 1872: 3–7). Máté evangéliumát cirill betűkkel 1868-ban jelentették meg Londonban mindössze 250 példányban (vö. Hunfalvy 1872: 1; Décsy 1965: 27). A fordítók a Popov szerzetes testvérek (“Gergely és György”) voltak (Hunfalvy 1873: 178). Ugyanezet a művet Hunfalvy 1872-ben latin betűs átírásban is közzé tette a Nyelvtudományi Közlemények 9. számában. Amikor Anton Schiefner és Johann Ferdinand Wiedemann tudomást szereztek róla, Szentépetervárott másolatot készítettek a cirill betűs Márk evangéliumról is, és elhozták Pestre közlésre Hunfalvynak. A pétervári akadémia példánya már maga is másolat volt, amelyet Sjögrén készített a “Sz. Zsinat könyvtárában” őrzött eredetiről (vö. Hunfalvy 1873: 177). A Márk evangélium, amelyet ugyanazok a szerzetesek ültettek át kondaira, a Nyelvtudományi Közlemények 10. számában jelent meg Pesten 1873-ban (vö. Hunfalvy 1873: 179). Hunfalvy felhívja a figyelmet a két evangélium nyelvezetének csekély különbségeire (Hunfalvy 1873: 179). – Ezt követte a két vogul nyelvű evangélium újabb kiadása Helsinkiben. A fordításokat August Ahlqvist adta közre ugyancsak latin betűkkel 1894-ben a Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 7. számában (vö. Ahlqvist 1894). Ahlqvist átírása különbözik Hunfalvyétól, hiszen – Hunfalvytól eltérően – a finn tudósnak alkalma volt a helyszínen gyűjteni a kondai voguloktól, így Popovék cirill betűs szövegét élő nyelvi kiejtéssel tudta szembesíteni. A lábjegyzetekben bőségesen idézi az eredeti cirill betűs példákat. – A fordítások azt sugallják, hogy abban az időben a kondai nyelvjárás csoport erősebb volt, mint manapság, ezért a Popovék fordításait tarthatjuk a vogul irodalmi nyelv első szárnypróbálgatásainak. Mondanunk sem kell, hogy e kiadványok nemigen kerültek el a vogulokhoz, akik gyakorlatilag írástudatlanok voltak, rá-

adásul az ortodox kényszerkeresztelések áldozatai, akik továbbra is ősi pogány hitvilágukban éltek, és helyi isteneiket és nemzetségfőiket tisztelték, továbbá a szibériai medve kultusz hagyománya is oly erős volt, hogy minden tiltó törekvés ellenére a mai napig fennmaradt. A 19. század közepén központi rendeletre egyre több vallásos szöveg készült Oroszországban: bibliai történetek, katekizmusok, újabb evangéliumkiadványok egyre nagyobb számban láttak napvilágot, de vogul nyelvűek tudomásunk szerint nem voltak közöttük.

2.3. A szovjet korszak törekvései és eredményei. Ezután hosszabb szünet következett. Az 1917-es októberi forradalom és a bolsevik hatalomátvétel után a vogul és az osztják teljesen el lett zárva a kutatóktól. A két világháború között talán Wolfgang Steinitz volt az egyetlen külföldi, akit terepre engedtek. Szerencsére a szovjet-országi nyelvészek és néprajzosok eljutottak közéjük; többek között V. I. Csernyecov feleségével és A. Ny. Balangyin. Az irodalmi nyelv alapjául az északi nyelvjárásokat választották, amelyeket a Szoszva és a Szigva folyók mentén beszéltek, és részben még ma is beszélnek. Az irodalmi nyelvet végül Steinitz és Csernyecov dolgozta ki. Kezdetben a latin ábécét használták, s néhány különleges hang jelölésére átalakítottak néhány alapbetűt. Ez az írásmód egészen 1935-ig volt használatban. Számos ábécéskönyvet, iskolai tankönyvet adtak így ki (vö. Munkácsi 1935: 64). 1936-tól a latin ábécéről át kellett térni a cirill betűk használatára. Az új iskolai tankönyveket és szótárakat Balangyin írta, akinek felesége Matra Vahruseva segített (vö. Keresztes 2002b: 211–212). Matra Vahruseva keleti vogul volt. Az ő manysi–országi szótárakban a keleti megfelelők is megtalálhatók az északi címszavak után (Balangyin–Vahruseva 1958). Vahruseva álma, egy keleti vogul irodalmi nyelv létrehozása, nem valósult meg, bár ő maga több költeményt és egy rövid elbeszélést is közzétett anyanyelvjárásában.

Az újabb kis irodalmi nyelvi szótárak nem vették fel a hitélet terminológiáját. Nem csoda, hogy a modern bibliafordítások készítői igen nehéz helyzetben voltak, amikor tervbe vették a gyermekeknek szánt bibliai történetek fordítását. Azoknak a vogul gyerekeknek, akik a tajgában még nem tudnak oroszul, mert csak az iskolában kezdenek tanulni, nem lehet hitet terjeszteni orosz terminológiával. Ennek megfelelően a fordítók maximálisan törekedtek arra, hogy a bibliai fogalmakra, eseményekre és a bibliai helyekre vogul nyelvű terminológiát alkossanak. Hunfalvy megállapította, hogy a 19. századi kondai evangéliumfordításokban “a’ fordító nem ragaszkodik az orosz eredetihez, a’hol nem kell” (Hunfalvy 1872: 10). Ez azt jelenti, hogy a Popov

testvérek arra törekedtek, hogy – ahol tudták – vogul szót igyekeztek keresni és találtak is több orosz szóra és kifejezésre.

2.4. Modern próbafordítás. A legújabb fordítások mégis jóval kevesebb orosz eredetű elemet tartalmaznak, mint a 19. századiak, így például Szent Márk evangéliumának új északi vogul próbafordítása, amely 2000-ben jelent meg az Institut for Bible Translation gondozásában. A fordító a vogul anyanyelvű V. Sz. Ivanova.

3. Elemzés. Néhány új szót és kifejezést gyűjtöttem össze e kiadásból, amelyek alapján megkísérlem vázolni a fordító által követett megoldásokat. Az új fordításban jól megfigyelhetők azok a nyelvújítási módszerek, amelyek a finnugor nyelvcsalád agglutinatív voltából eredően, a többi finnugor nyelvekben is fellelhetők. Ezek a következők:

3.1. Vogul típusok

1) Vogul szavak új jelentésben vagy jelentésárnyalatban jelennek meg: *ялтыâ* 'ép; szent pogány szertartás szerint' > 'szent', *лылы* 'lélegzet, lélek, élet; Szentlélek', *Торум* 'ég, istenség' > 'Isten', *кисяй* 'gazda' > 'Úr', *нох-ялты* 'megjavul, meggyógyul' > 'feltámad', *сарты* 'beken' > 'felken', *хот-эрувлахты* 'elfelejt' > 'megbocsát' stb.

2) A szóképzés igen produktív módja a szóalkotásnak: *Ханисътан хум* 'Mester, Tanító, Rabbi' (< *ханисъты* 'tanít'), *янытлы* 'magasztal' (< *яныг* 'nagy') stb.

3) Önálló szavak agglutinálódtak képzőkké; ez a folyamat jelenleg még nem záródott le; hiányzanak az elliptikus megoldások: *агтнэ вармаль* 'hit' (< 'hivő dolog'), *йирхатнэ вармаль* 'áldozat' (< 'áldozó dolog'), *нох-ялтнэ нак* 'feltámadás' (< 'felemelkedő esemény'), *олыглаттал нак* 'csoda' (< 'nem létező esemény') stb.

4) Kopulatív (összefoglaló, mellérendelő) összetételek: *ма-вум* 'föld + víz' > 'világ' stb. Ezzel a vogul kevésbé él, mint például a mordvin (vö. Keresztes 2002: 193–194).

5) Az egyéb, alkalmi szóösszetételeknek ugyancsak igen nagy szerepe van a szóalkotásban: *хон-ма* 'király + vidék' > 'királyság', *пун-ойка* 'pap + bácsi' > 'zsídó pap', *корчица-сам* 'mustár + szem' > 'mustármag', *н-нь-пум* 'kenyér + fű' > 'gabona' stb.

6) Egyéb megoldás: *исхор* 'szellem' (régis szó felelevenítése).

7) Az orosz szavak sokszor változatlanul még akkor is megmaradhatnak, ha fonetikai szerkezetük idegen a vogul hangrendszer számára. Nem is lehet tudni, vajon hogyan ejthetik őket, pl.: *ангел* 'angyal', *саранча* 'sáska', *вер-*

блюд 'teve', *проказа* 'lepra', *паралич* 'bénulás' stb. – Sok orosz eredetű szó már alkalmazkodott a vogul fonetikához. Így például hanghelyettesítések történtek, a szótagszerkezet és a hangsúly is "vogulos" lett, pl. *карек* < *грех* 'bűn', *саккон* < *закон* 'törvény, parancs(olat)', *луситы* < *служить* 'szolgál', *сутиты* < *судить* 'ítél', *салуг емты* ~ *салиты* < *жаль*, *сжалиться* 'megsajnál, szán, irgalmaz'. Az utóbbiak régebbi átvételeknek minősülnek a hanghelyettesítési megoldások miatt (vö. Kálmán 1960).

8) A keresztény szakszavak egy része a zürjénből vagy az oroszból zürjén közvetítéssel került a vogulba (vö. Rédei 1970), pl. *сыстам* 'tisztá' (zürj. < or.), *кисяй* 'Úr' (< or.); *перна* 'kereszt' (< zürj.), *веськат* 'igaz' (< zürj.), *куль* 'ördög' (< zürj.). Ez utóbbinak a vogulban is megvan az etimológiai megfelelője (~ *хуль* ua.), mégsem ezt használják, ami arra vall, hogy a keresztény hittérítők között már zürjén papok is részt vettek.

9) Néhány szó szibériai tatár eredetű, pl.: *хорахси* 'gonosztevő, lator', *хон* 'király' stb. Ezek eredetileg természetesen a bibliai kifejezésekre később foglaldtak le.

10) Idegen szavak, szólások és kifejezések helyett újak keletkeztek vogul nyelvi alapon, pl.: *Евангелия* ~ *Ёмас Л-ххал* 'Evangélium [jó hír]', *апостол* ~ *Торум латыа тотнэ хум* 'apostol [Isten szavát hozó férfi]', *Мессия* ~ *Кристос* 'Messiás, Krisztus', *Рабби* ~ *Ханисьтан Хум* 'Mester, Tanító, Rabbi [tanító férfi]' stb. Tükörszók és értelmezések, körülírások, magyarázatok szép számban akadnak: *Хансум Н]накым* 'írott papírok' = 'a Szentírás', *саккон ханисьтан хум* 'törvényt tanító férfi' = 'törvénytudó', *Торум л-ххал тотнэ хум* 'az Isten üzenetét hozó férfi' = 'próféta', *наля ирнэ хум* 'bárányt őrző férfi' = 'pásztor', *витыл пернал пини* 'vízzel kereszttel tesz' = 'keresztel', *карек вари* 'vétkezik', *Торум янытлан]рыг* 'Istent magasztaló ének' = 'himnusz, zsoltár', *л[ль варнэ хум* 'rosszat tevő férfi' = 'törvényenkívüli', *йивныл матырати варнэ хум* 'fából valamit csináló férfi' = 'ács', *н]г-хумыг хали сялты* 'nő-férfi [házaspár] közé lép' = 'házasságot tör' stb.

3.2. A bibliai szókincs rétegei

A vizsgált fordításrészletek alapján a következőket állapíthatjuk meg. A fordítók rendelkezésére álltak olyan, a vogulban már korábban meglevő szavak és kifejezések, amelyeknek beültetésével semmilyen nehézségük nem volt. A nyelvújítás egyik fontos módszere, hogy meglevő ősi vagy jövevényszavakat foglalnak le új jelentésben vagy új szövegösszefüggésben. Az agglutináló nyelvtípusra talán legjellemzőbb módszer a szóképzés és a szóösszetétel, amelynek jóvoltából meglevő elemekből belső úton nyernek kifejezéseket új bibliai fogalmakra is. A szóképzés legáltalánosabb formája a de-

verbális nomen (különösen a *nomen actionis* v. *agentis*) sajnos nincs meg a vogulban, mert a folyamatos melléknévi igenév önmagában (elliptikusan) nem fejezi ki a személyt, ezért a cselekvést végrehajtó személyek kifejezésére az igenév után a *xomna* 'valaki, személy', *хум, ойка* 'férfi, bácsi' stb. jelentésű szót használják; pl. 'tanító' = 'tanító férfi'. Nem tudni, végbe megy-e a közeljövőben olyan változás, mint a magyarban, balti finnben vagy mordvinban (vö. m. *tanító*, fi. *etsivä* 'nyomozó', md. *salíca-maštića* 'gonosztevő' stb.). A cselekvés vagy történés kifejezésére pedig a vogulban is ugyanez a participium szolgál, utána viszont a *вармаль* 'valami, dolog' vagy *нак* 'eset, történet' jelentésű szó szerepel; pl. 'áldozat, áldozás' = 'áldozó dolog', 'feltámadás' = 'feltámadó esemény' stb. A gyökeresen eltérő földrajzi és kulturális környezet különbségeiből adódóan legtöbbször az európai emberek számára teljesen evidens személyek, tárgyak és fogalmak kifejezésére is részletes körülírást, értelmezést, magyarázatot kell adni; pl. 'ács' = 'fából valamit csináló férfi'.

A nem őshonos állatok és növények megnevezéseiben, ismeretlen betegségek megjelölésében a fordítók kénytelenek egy-egy orosz szó átvételére. Ilyenkor lábjegyzetben található valamilyen általános, vogul nyelvű magyarázat. A mai fordítások orosz szavai változatlan formában kerültek a kiadásba, viszont nem lehet tudni, hogyan ejtenék a vogul fonetikától idegen hangokat és hangkapcsolatokat akkor, ha a szó átkerülne a nyelvhasználatba. A régebbi orosz szavakban, amelyek már korábbi feljegyzésekben is előfordulnak, bőségesen találunk példát a hanghelyettesítésre, a szókezdő mássalhangzó-kapcsolatok feloldására, más szóval: az orosz szavak "elvogulosítására". Feltűnő jelenség, hogy több, végső soron orosz eredetű szó a zürjén formában, tehát a zürjénen keresztül került át a vogulba. Úgy látszik, hogy a hittérítők a zürjén területekről közelítették meg a Nyugat-Szibériát. Még akkor is zürjén szó szerepel a fordításban, ha nagyjából ugyanabban a jelentésben volt a fogalomra a voguloknak ősi szavuk is, pl. vog. *хуль* 'manó' ~ zürj. *куль* > vog. *куль* 'ördög' (vö. Rédei 1970). Nem küszöbölhető ki tehát az orosz nyelvű bibliai szövegek – mint forrásnyelv – hatása és bizonyos orosz terminológia átvételének szükségessége, bár – mint fent láttuk – a fordítók újabban egyre tudatosabban törekszenek az idegen (főként orosz) szavak és kifejezések helyettesítésére. Tatárnak minősíthető jövevényszó csak elvétve fordul elő az anyagban.

4. Példa

Az alábbiakban szemelvényt közlök a fordításból, azt a részletet (Mk 7,21–22), amelyben Jézus felsorol tizenkét főbenjáró bűnt: "A szívből szár-

mazik ugyanis minden rossz gondolat, (1) paráznaság, (2) lopás, (3) gyilkosság, (4) házasságtörés, (5) kapzsiság, (6) rosszindulat, (7) hamisság, (8) kicsapongás, (9) irigység, (10) káromkodás, (11) kevélység, (12) léhaság”.

Az új északi vogul fordítás (2000: 29): “}лумхолас сымныл л[ль ном-тыт квон квал]гыт: (1) мот хум н] эт олнэ вармалъ, (3) алысьлахтын вармалъ, (2) тулмантан вармалъ. / (4) –, (5) Н-лыâуг, (6) кантыâуг, (7) лап-лахтуглан]г олнэ вармалъ, (8) –, (9) –, (10) Торум л[камтан вармалъ.” (11) –, (12) –.

Összehasonlításként pedig az 1868-as kondai vogul változat Hunfalvy közlésében (vö. Hunfalvy 1873: 227): “Vojlĭn keurnĭl elemholes ŝimetaniĭ kvalat ľul’ numtĭt, (1) preľubodejanije, (2) ľubodejanie, (3) alne aĉit; (4) Tulmentane aĉit, (5) ĉagĭrlit, (6) kũhŝitane aŝit, (7) hajer aĉit, (8) eserĭmtal aŝ, (9) kuvrĭŝlahĭn ŝam, (10) Torĭm ľuketane, (11) tunĉene aŝ, (12) numĭttal aŝ.”

Majd ugyanez a részlet Ahlqvist 1894-es átírásában: “Voilĭn keurnel elimqoles ŝimetänel küállat ľul’ numtet, (1) preľubodejania, (2) ľubodejania, (3) älnä ä²et, (4) Tulmentanä-ä²et, (5) ŝagĭrlax, (6) kũxŝtanä-ä²et, (7) qajer ä²et, (8) esäremtal äŝ, (9) kuvrĭŝlaqlĭ, ŝäm, (10) tũrlĭm ľuketanä, (11) ŝu,genä-aŝ, (12) numĭttal aŝ.”

Végezetül álljon itt ugyanennek a résznek egy modern orosz fordítása is: “Ибо извнутри, из сердца человеческого, исходят злые помыслы, (1) прелюбодения, (2) любодения, (3) убийства, / (4) Кражи, (5) лихоимство, (6) злоба, (7) коварство, (8) непотребство, (9) завистливое око, (10) богохульство, (11) гордость, (12) безумство.”

5. Helyesírási és nyelvtani innovációk. Az új fordítás következetesen jelöli a magánhangzó-hosszúságot. A palatalizáció csak a dentálisoknál releváns. A palatális magánhangzók előtti kemény ejtést *ы* és *э* betűvel jelölik: *-лы-, -ны-, -сы-, -ты-, -лэ-, -нэ-, -сэ-, -тэ-* – *-ли-, -ни-, -си-, -ти-, -ле-, -не-, -се-, -те-*. Nem hiszem, hogy a *-не-, -ви-* szekvenciák mássalhangzó tagjait palatalizáltan ejtenék, ezért következetesebb lett volna ezeket a következőképpen írni: *-нэ-, -вы-*, pl.: *п]рна* pro *перна* ’kereszt’, *лавы* pro *лави* ’mond’ stb. A *ы* több magánhangzó jelölésére szolgál: *сыманьыл* [simanäl] ’szívük’, *манрыг* [manrĭĭ] ’miért’ stb.

Törekvés a 2. személyű birtokos személyragok, ill. igealakok szinkretizmusának kiküszöbölése: *варегын* [w#reĭän] ’csinálsz’ – *варегун* [w#reĭKn] ’csináltok’ stb. Korábban a 2. személyű alakokat a nyelvtanok nem különböztették meg egymástól a három számban (vö. pl. Balangyin–Vahruseva 1957: 123–135 stb.; Kálmán 1976: 56–57). Rombangyejeva nyelvtanában (1973: 111–145 stb.) viszont következetesen van különbség az egyes szám

(Singular) és nem egyes szám (non-Singular) között. Az egyes számban redukált magánhangzó szerepel vagy hanghiány, a kettes és többes szám még egybeesik, s bennük hosszú magánhangzó áll. A hármas szinkretizmus így kettőre csökkent. E kérdések tisztázása további elemzést és kutatást igényel.

6. Tanulságok és feladatok

6.1. Előzetes eredmények és következtetések. A két évszázad bibliafordításai alapján az első – sajnos még felületes – elemzések arra engednek következtetni, hogy a 19. század eleji próbálkozások teret engedtek a nyelvújítási törekvéseknek, és ilyenképpen az irodalmi nyelvek kimunkálása is tudatosan folyt. Az orosz terminológiát vogul kifejezések, magyarázatok és körülírások váltották fel. A szovjet korszakban szó sem lehetett egyházi szövegek fordításáról és kiadásáról. A vogul anyanyelvű gyermekeknek szánt bibliai történetekben nem lett volna célszerű orosz szakszókincset használni. A fordítók átértékelték az anyanyelv és az ifjúság iránti felelősségüket, és bátrabban nyúltak a nyelvújítás eszközeihez.

6.2. Feladatok és tervek. Ilyen elemzést több finnugor nyelvre is el kellene készíteni. A fenti szóalkotási módok minden bizonnyal fellelhetők a többi finnugor nyelvekben is. Az egységes (orosz) alapszöveg kitűnő lehetőséget teremt a fordítások összehasonlítására. A Debreceni Egyetem finnugor kutatási és doktori programja ezt a célt kívánja megvalósítani, és ezúton csatlakozásra hív föl minden finnugrista korosztályt, aki érdeklődik e téma iránt. (Vö. Widmer Anna tanulmányát e kötetben az új suriskári osztják evangéliumfordításról.) Érdemes lenne összegyűjteni a legfontosabb bibliai szakszavakat. Célszerű lenne nemzetközi kutatócsoportot létrehozni a bibliafordítások kutatására és a belőlük adódó tapasztalatok levonására. Fontos lenne sort keríteni egy alapos összehasonlító vizsgálat elvégzésére, a neologizmusok szótározására, hiszen a tapasztalatok minden bizonnyal hasznosak lennének az irodalmi nyelvek további csiszolásához. Igen jó lenne, ha a bibliafordítások szókincse közkinccsé válna a kisebb finnugor népek ifjabb nemzedékeinek, mert ez jelentősen elősegítené a gyermekek nyelvi fejlődését, a módszerek és a magatartás visszahatna az anyanyelv nemzetivé (az oroszról eltérővé) válásában a tudomány, a közigazgatás, majd a jog terén is.

Érdemes lenne összegyűjteni és szótározni a legfontosabb bibliai szakszavakat, így a Szentírást és részeit (biblia, szövetség/testamentum, evangélium); a Szentháromsággal kapcsolatos kifejezéseket (Isten, Atya, Teremtő, Mindenható; Fiú, Messiás, Felkent, Megváltó, Megmentő, Megszabadító, Úr, Főpap; Szentlélek); a bibliai lények megnevezéseit (ördög, sátán; angyal,

bálvány); az egyházi, civil és katonai személyeket (próféta, apostol, rabbi, pap, ezredes, százados, vámos, lator, orvos, bölcs, szent, felebarát); a bibliai helyeket (édenkert, paradicsom, Földközi-tenger, katakomba); az állatok és növények neveit, amelyek Vogulföldön nem őshonosak (teve, cet; füge, szőlő, olajfa, olajbogyó); ismeretlen tárgyakat, objektumokat (trónus, sátor, harang, alamizsna); elvont fogalmakat, eseményeket és cselekvéseket (példabeszéd, csoda, bűn, véték; vétkezik, kísért, szentel, áld, áldoz, becsül, tisztel, magasztal, imád, keresztel, feltámad, feltámaszt) stb.

Még ha nem is ugyanabban a nyelvjárásban készültek, a különböző korok fordításait össze lehetne hasonlítani, így a 19. századi fordítások megoldásait a jelenlegiekkel. A terminológiát meg kellene keresni a szovjet korszakban megjelent szótárakból. Végül – amire Gulya János hívta föl a figyelmet – a népköltészet szókincséből össze kellene gyűjteni azokat a fogalmakat, amelyek a “pogány” hitvilág erkölcsi normáira vonatkoznak, s amelyek adaptálhatók a modern kor szövegeiben. E tekintetben a tudós gyűjtők: Reguly Antal, Munkácsi Bernát, Artturi Kannisto, Kálmán Béla pótolhatatlan és páratlan közlései közkinccsé válhatnának.

A közeljövőben várhatók a volgai és permi nyelveken készülő teljes bibliafordítások.

Nem hiszem, hogy valaha valaki elkészíti a teljes vogul bibliafordítást, hiszen semmi remény és szükség sincs arra, hogy a szibériai nyelvrokonaink keresztény hitre térjenek. Az érdekes és tanulságos bibliai történetek mégis ablakot nyithatnak számukra egy teljesen más kultúrára. Azok a fiatalok, akik – ha még lesznek – iskolába kerülnek, megismerkedhetnek saját ősi kultúrájuk mellett egy másik kultúrkörrel. Ennek nyelvi közvetítése nagy kihívást jelent a fordítóknak. Az ő erőfeszítéseik mindenképpen jelentős lépéseket jelenthetnek egy irodalmi nyelv kialakításához, amely által saját ősi kultúrájuk értékeit is jobban meg fogják tanulni érteni és értékelni.

*

Appendix: Mk 7,21-22

Orosz

Ибо извнутри, из сердца человеческого, исходят злые помыслы, (1) прелюбодения, (2) любодения, (3) убийства, / (4) Кражи, (5) лихоимство, (6) злоба, (7) коварство, (8) непотребство, (9) завистливое око, (10) богохульство, (11) гордость, (12) безумство.

Vogul

}лумхолас сымныл л[ль номтыт квон квал]гыт: (1) мот хум н] ёт олнэ вармаль, (3) алысьлахтын вармаль, (2) тилмантан вармаль. / (4) –, (5) Н-лыâуг, (6) кантыâуг,

(7) лаплахтуглан]г олнэ вармаль, (8) –, (9) –, (10) Торум л[камтан вармаль. (11) –, (12) –

Osztják (elemzését l. Widmer Anna cikkében, e kötetben)

Хоят ±ыше± э±ты, сãм э±ты ±икã» нопсãт мãн±ãт, (1) ики-ими ширãн атма у±ты верãт, (4) ху-нэ ширãн атма у±ты верãт, (3) хоят велты верãт, (2) ±о±мãсты верãт, (5) тарма у±ты вер, (6) лик вер, (7) ушмарã»а-олмацты вер, (8) укщãма у±ты вер, (9) атãм сэмãн ватты вер, (10) Турãм э±ты атма потãрты вер, (11) ёрацты вер, (12) нэманãт нумãсман верты вер.

Magyar

A szívből származik ugyanis minden rossz gondolat, (1) paráznság, (2) lopás, (3) gyilkosság, (4) házasságtörés, (5) kapzsiság, (6) rosszindulat, (7) hamisság, (8) kicsapongás, (9) irigység, (10) káromkodás, (11) kevélység, (12) léhaság.

Finn

Juuri ihmisen sisältä, sydäimestä, lähtevät parhaat ajatukset, ja niiden mukana (1) siveettömyys, (2) varkaudet, (3) murhat, / (4) aviorikokset, (5) ahneus, (6) häijyys, (7) vilppi, (8) irstaus, (9) pahansuopuus, (10) herjaus, (11) ylpeys ja (12) uhmamieli.

Észt

Sest seespoolt, inimeste südamest, lähtuvad kurjad mõtted, (1) hoorus, (2) vargused, (3) tapmised, / (4) abielurikkumised, (5) ahnus, (6) kurjused, (7) kavalus, (8) kiimalus, (9) kade silm, (10) Jumala pilkamine, (11) kõrkus, (12) rumalus.

Lapp

Dasgo siskkildasas, olbmo vámmus, bohtet pahás jurdagat: (1) fuorrávuohta, (2) suolavuohta, (3) olmmošgoddin, / (4) náittosdilirihkkun, (5) ruhtaváibmilvuohta, (6) bahávuohta, (7) behtolašvuohta, (8) badjelmearálašvuohta, (9) gáđašvuohta, (10) bilkádus, (11) čeavláivuohta ja (12) jierpmehisvuohta.

Erza-mordvin

Эдь потсто, ломанень седейстэ, тукшныть апаро арсемат, (2) саламот, (3) ломанень маштомат, (1) усксевемат-ускурямот, / (4) –, (5) Сюпавчис правтомат, (6) кежть, (7) манчема, (8) виськс тевть, (9) сельмень сядадома, (10) амазый валсо кортамо, (11) эсь прянь верьга кандома, (12) пеляскалема.

Moksa-mordvin

...сяс мес ломанть потмоста, седистонза, лисендихть кальдяб мяльхть, (1) усксего-мась, (2) саламась, (3) ломанень шавомась, / (4) –, (5) козяшитипрафтомась, (6) кяжишись, (7) васькафнемась, (8) сельмос эцемась, (9) сельмонь каямась, (10) равжа валса корхтамась, (11) эсь прянь няемась и (12) ёньфтема прянь вятемась.

Angol

For from within, out of the heart of men, proceed evil reasonings, (1) fornications, (2) thefts, (3) murders, / (4) Adulteries, (5) covetousness, (6) wickedness, (7) deceit, (8) licentiousness, (9) envy, (10) blasphemy, (11) arrogance, (12) foolishness.

Német

Denn von innen aus dem Herzen der Menschen kommen die bösen Gedanken hervor: (1) Unzucht, (2) Dieberei, (3) Mord, / (4) Ehebruch, (5) Habsucht, (6) Bosheit, (7) Arglist, (8) Ausschweifung, (9) Neid, (10) Lästerung, (11) Hochmut, (12) Torheit.

Francia

Car c'est du dedans, c'est du coeur des hommes, que sortent les mauvaises pensées, (1) les adultères, (2) les débanches, (3) les meurtres, / (4) les vols, (5) les cupidités, (6) les méchancetés, (7) la fraude, (8) le dérèglement, (9) le regard envieux, (10) la calomnie, (11) l'orgueil, (12) la folie.

Források és irodalom

- Ahlqvist, August 1894a: August Ahlqvist's Wogulische Sprachtexte nebst Entwurf einer wogulischen Grammatik. – Das Evangelium Matthæi. – Matpînel Jelpï, Jomas-l'aqïl. In: MSFOu 7. Helsinki. 5–80.
- Ahlqvist, August 1894b: August Ahlqvist's Wogulische Sprachtexte nebst Entwurf einer wogulischen Grammatik. – Das Evangelium Marci. – Marknel Jelpï, Lattïlp. In: MSFOu 7. Helsinki. 81–125.
- Balangyin, A. Ny.–Vahruseva, M. P. 1957: Мансийский язык. Государственное учебно-педагогическое издательство, Ленинград.
- Balangyin, A. Ny.–Vahruseva, M. P. 1958: Мансийско–русский словарь. Учпедгиз, Ленинград.
- Bartens, Raija 1999: *Synti suomalais-ugrilaisissa kielissä*. In: *Folia Uralica Debreceniensia* 6: 15–28.
- Csernyesov, V. Ny. 1937: Мансийский (вогульский) язык. In: Г. Н. Прокофьев (ed.), *Языки и письменность народов Севера. Часть I*. Учпедгиз, Ленинград.
- Décsy, Gyula 1965: Einführung in die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. Harrassowitz, Wiesbaden. 25–26.
- Gulya János 1958: Egy 1736-ból származó manysi nyelvmélték. In: *NyK* 60: 41–45.
- Hunfalvy Pál 1872: A' kondai vogul nyelv a' Popov G. fordításának alapján. Máté evangéliuma. A' tobolszki kormányzóságbeli kondai vogulok nyelvére. Fordította Popov G. (A' Bonaparte Lucian költségén 1869-ben eszközlött Londoni kiadásnak jogos utánnyomata.) Matpînel jälpen jomas l'achel. Hoffmann és Molnár, Pest. In: *NyK* 9: 127–194.

- Hunfalvy Pál 1873: A' kondai vogul nyelv (Márk evangéliuma). Marknïl jãlpïn latïlp. Hoffmann és Molnár, Pest. In: NyK 10: 207–257.
- Inyenlikej, P. I.–Onyenko, S. Ny.–Rombangyjeva, Je. I. 1967: Языки и письменность малых народностей Севера. Просвещение на Крайнем Севере, Ленинград.
- Kálmán, Béla 1960: Die russischen Lehnwörter im Wogulischen. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kálmán, Béla 1962: Über die wogulische Schriftsprache. In: UAJb 34: 128–133.
- Kálmán Béla 1976: Chrestomathia Vogulica. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Keresztes, László 1998: Mansi. In: D. Abondolo (ed.), *The Uralic Languages*. Routledge, London and New York. 387–427.
- Keresztes, László 2002a: Efforts aiming at language reform in the new Mordvin Bible translations. In: R. Blokland, C. Hasselblatt (ed.), *Finno-Ugrians and Indo-Europeans: Linguistic and Literary Contacts*. Shaker Publishing BV, Maastricht. 192–196.
- Keresztes László 2002b: In memoriam M. P. Balangyina-Vahruseva (1918–2000). In: *Folia Uralica Debreceniensia* 9: 211–212.
- Munkácsi Bernát 1935: Vogul tankönyvek. In: *Nyr* 64: 27–32.
- Munkácsi, Bernát–Kálmán, Béla 1986: *Wogulisches Wörterbuch*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Rédei, Károly 1970: Die syrjänischen Lehnwörter im Wogulischen. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Rombangyjeva, Je. I. 1973: Мансийский (вогульский) язык. Наука, Москва.
- K. Sal Éva 1957: Manysi és chanti nyelvű kiadványok (1946–1956). In: *NyK* 59: 226–233.
- Widmer Anna 2004: “Menjetek el az egész világra, és hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek!” – Az új suriskári osztják bibliafordításáról. In: *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 127–139.
- Die Bibel in heutigen Deutsch (Evangelisches Bibelwerk)*. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1982.
- Die Biebel*. Elberfelder Übersetzung revidierte Fassung. 9. Auflage. R. Brockhaus Verlag, Wuppertal 2003.
- La Sainte Bible*. Société Biblique de Genève, Genève–Paris 1996.
- Евангелие Марк ястам щиран. *The Gospel according to Mark in the Khanti language*. Translated by T. A. Prokina. Institut for Bible Translation, Helsinki–Stockholm 2000.

- Марк хум хансум Ёмас Л-ххал. The Gospel according to Mark in Mansi language. [Trial edition.] Translated by V. S. Ivanova. Institut for Bible Translation, Helsinki–Stockholm 2000.
- Марконь сёрмадовт Евангелия. [The Gospel of Mark in Erzya-Mordvinian language. Trial edition.] Institut for Bible Translation, Helsinki–Stockholm 1995.
- Марконь коряс Евангелия. [The Gospel of Mark in Moksha-Mordvinian language. Trial edition.] Institut for Bible Translation, Helsinki–Stockholm 1995.
- Новый Завет. (Printed by: The Bible League.) South Holland, USA [sine anno].
- Odða Testamenta. Norgga Biibbalsearvi, Oslo 1998.
- Pyhä Raamattu. 4. painos. Suomen Pipliaseura, Mikkeli 2001.
- Piibel. The Bible in Estonian. Piibliseltsi Väljaanne, [sine loco] 1968.
- The Holy Bible. Authorized King James Version. Word Bible Publishers, Iowa Falls, Iowa 1987.
- The New Testament. Recovery version. Text translated by: The Editorial Section Living Stream Ministry. Outline, footnotes, charts, and references written by Witness Lee. Living Stream Ministry, Anaheim, California 1991.
- Újszövetségi Szentírás. (Görög eredetiből fordította P. Békés Gellért és P. Dalos Patrik). [New Testament Scripture (translated from the Greek original by P. Gellért Békés and P. Patrik Dalos)]. Budapest 1992.

*

**Efforts aiming at language reform and methods
in the new Vogul (Mansi) Gospel translation according to Mark**

The development and problems of literacy among the minor Finno-Ugric peoples in Russia (and intermittently the Soviet Union) are well-known. These peoples emerged from the unknown by way of 18th century expeditions, when scholarly collectors and researchers compiled vocabularies of Finno-Ugric languages as well. On initiatives coming from the center, translations of parts of the Bible, especially the New Testament were started while catechisms were made to serve the purposes of religious education. These translations mark the beginnings of the development of a literary language. It is, however, a long way from translating parts of the Bible and then

the whole Bible to the formation of modern national languages. This rough road had to be travelled by all peoples to become a modern nation.

I have collected some interesting words, phrases and expressions from the new translations and tried to determine the ways translators used. Language reform methods can easily be identified that arise from the agglutinative character of the Finno-Ugric family. On the basis of Bible translations of two centuries, the first analyses – superficial as yet they are – enable us to draw the conclusion that the 20th century attempts gave free play to efforts of language reform, and conscious activity was going on towards the development of literary languages. The translators were fully aware of their responsibility towards their mother-tongue and their youth and were bold enough to use the instruments of language reform.

We would like to address these issues in depth in the coming years at Debrecen University. Our objective is to process the vocabulary of Bible translations made in different periods of history, from the beginnings up to our day. We set out working on the most recent texts of religious life, then compare them with earlier translations, too. We shall look at which words with what meanings are entered in the dictionaries in the Soviet period, and identify the ones that had occurred in the scholar's dialectal materials. Finally, a special vocabulary is expected to emerge that originates from Bible translations.

It would be expedient to form an international research team to study Bible translations and have lessons drawn from them. My Estonian, Finnish and Hungarian colleagues would surely be able to give useful advice on the basis of their own national literary languages to our smaller brothers in developing their literary languages and developing their professional vocabularies in various professional fields. It would be of significance to take the time to conduct a thoroughgoing comparative study to compile a dictionary of neologisms, for the lessons would surely be useful in further refining literary languages. It would be salutary if the vocabulary of Bible translations became the common public domain of the youth of Finno-Ugric native language, for this would remarkably help the language development of children, the method and the attitudes would react on making the native language a national one (other than Russian) in the fields of science, public administration and law, too.

Finally, I took a part of the Gospel according to Mark (7,21-22) in which Jesus enumerates several main sins: "For from within, out of the heart of men, proceed evil reasonings, (1) fornications, (2) thefts, (3) murders, / (4)

Adulteries, (5) covetousness, (6) wickedness, (7) deceit, (8) licentiousness, (9) envy, (10) blasphemy, (11) arrogance, (12) foolishness.”

It is no wonder that the translator was not able to enterprete all kinds of sins.

LÁSZLÓ KERESZTES